

ZNANSTVENI RADOVI /
RESEARCH PAPERS

INFRASTRUKTURA KAO KRIZA I NASILJE – ETNOGRAFIJE NEIZVJESNOSTI I ZABRINUTOST U KOSINJSKOJ DOLINI

DOI: 10.17234/SEC.36.2
Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 2. 5. 2024.
Prihvaćeno: 21. 10. 2024

SANJA POTKONJAK

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet /
University of Zagreb,
Faculty of Humanities and Social Sciences
Ivana Lučića 3,
HR-10000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
spotkonjak@ffzg.unizg.hr

 orcid.org/0000-0003-1528-0765

Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije CC BY-NC-ND 4.0 HR

Rad se bavi infrastrukturnim projektom izgradnje akumulacijskoga jezera HES Kosinj, koji promišlja kao primjer razvojnoga nasilja i dominacije. Koristeći se uvidima etnografije infrastrukture i razvoja, rad želi odgovoriti na pitanja kako je infrastrukturna izgradnja na području Kosinjske doline generirala neizvjesnost i zabrinutost u lokalnoj zajednici. U radu se razmatraju različiti tipovi diskurzivne mobilizacije kojom se artikuliraju negativni društveni učinci infrastrukturnoga zahvata. Oni pokazuju da razvoj ima svoje naličje, koje se iskazuje u proizvodnji društvenih konflikata i reprodukciji asimetričnih odnosa između centra i periferije, države i lokalne zajednice. Rad se temelji na etnografskom istraživanju sa zajednicom, koje uključuje razgovore, sudjelovanje u prosvjednim aktivnostima i važnim javnim događanjima u društvenom kalendaru zajednice.

Ključne riječi: etnografija razvoja i infrastrukture, etnografija neizvjesnosti i zabrinutost, diskurzivna mobilizacija, akumulacija, Kosinj

UVOD

U radu želim odgovoriti na pitanja oko čega se, kada i kako mobilizira zajednica kojoj prijeti nestanak uslijed provedbe infrastrukturnoga zahvata. Zanima me kako se zajednica „brani“ od razvojnoga nasilja kao generatora krize, kojim se diskurzivnim sredstvima (i praksama) osnažuje, odnosno kako se „ne/miri“ sa složenom argumentacijom „društvene dobrobiti“, odnosno „nacionalne važnosti“ kada ona ugrožava egzistencijalne osnove zajednice, odnosno zajednicu kao materijalnu i nematerijalnu skupnost, ali i njezinu prostornost u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Rad će pokušati predstaviti obrise društvene krize-u-nastajanju te ocrtati naracije neizvjesnosti i zabrinutosti koje se ovdje

tumače kao oblik otpora ili borbe riječima protiv izgradnje brana i akumulacije, odnosno protiv potapanja i raseljavanja stanovništva.¹

Kosinjskoj zajednici u ovom radu pristupa se kao primjeru zajednice neizvjesnosti i zabrinutosti. Ta se zajednica, među ostalim, diskurzivno mobilizira oko snažnih afekata straha i ljutnje, koje prate različiti znanstveni, ekonomski, moralizatorski, etnonacionalni, ekološki i drugi argumenti protiv infrastrukturne izgradnje. Oni su odraz postojećih i djeluju na mobilizaciju različitih novih naracija potaknutih neshvaćanjem razloga potapanja, neizvjesnosti oko roka (izvjesnoga) preseljenja, nesigurnosti oko kompenzacije za imovinu koja će biti potopljena, nepovjerenja u razmjernost procjene, ali i nezadovoljstva zbog spoznaje o tržišnoj bezvrijednosti kosinjskih nekretnina. Te naracije prate strahovi i zabrinutost oko raspadanja susjedstva i zavičajne društvenosti, sumnje u političku prijevartu, strah od gubitka ekonomske samodostatnosti, ekološka i baštinska kriza itd. Zajednica neizvjesnosti i zabrinutosti formirana je oko pet tipova naracija:

- naracije o djetinjstvu, ljubavi prema kraju u individualnim i intimnim krajolicima
- naracije o kulturnoj važnosti Kosinja u kolektivnom društvenom krajoliku
- naracije o ekonomskom gubitku i nerazmjernom obeštećenju
- naracije o razvoju kao nepoznatoj i neshvaćenoj prijetnji
- naracije o (ne)pravdi.

¹ Na ovom mjestu zahvalila bih se anonimnim recenzentima rukopisa koji su na nepogrešiv način prepoznali njegove „slabe“ točke. Naime, moji su me kolege pitali jesu li recenzije ovoga rada bile dobre. Jesu. Zahtjevne ali dobre! Kako do sada nisam imala priliku raditi s ovoliko pozornim recenzentima, osvrnula bih se na način na koji sam pokušala odgovoriti na neke od njihovih zahtjeva i/ili sugestija, dok sam druge ostavila neodgovorenim. Uvrštene komentare neću ovdje adresirati. Veću pozornost posvetila bih komentarima koje nisam obuhvatila u ovome radu. Naime, oni se tiču sadržaja koje prorađujem ili će biti predmetom nekih drugih tekstova na temu Kosinja. Recenzentica iz Slovenije primijetila je da je tekst napisan kao etnografija neizvjesnosti i zabrinutosti, ali da velikim dijelom analizira samo naracije. Etnografija uvijek podrazumijeva prakse, podsjetila je. Upravo tako, tekstu nedostaje govor o „praksama“ otpora jer je pisan kao dio jedne šire cjeline u kojoj su „prakse izvan diskursa“ vidljivije. Prije par godina, kada je nastajao materijal za ovaj tekst, činilo mi se da je otpor velikim investicijskim infrastrukturnim projektima države bio samo diskurzivan, i takav je ovdje prikazan. Ipak, moram istaknuti da otpor nije ostao jedino diskurzivan. Ovaj je tekst zahvatio najraniju fazu suočavanja s nasiljem jednoga infrastrukturnog projekta koji je prije svega izazvao nevjericu i nijemost, pa potom nezadovoljstvo i neformalne pritužbe prijateljima, zabrinutost iskazanu i primjetnu tek u lokalnim razgovorima, među stanovnicima mjesta. Međutim, recenzent/ica opet ima pravo. Diskurzivno nezadovoljstvo vrlo je brzo prešlo granice mjesta, pretvorilo se u prakse otpora i prosvjeda, aktivnosti traženja podrške u medijima, među prijateljima, poznanicima, političarima, crkvom, umjetnicima, znanstvenicima. Dugotrajno istraživanje u Gornjem Kosinju i Zagrebu vezano uz kosinjske teme traje četiri godine i prati življene prakse, prakse na mreži, svakodnevicu i blagdane, pripovijedanje, pisanje, javno govorenje, rad i dokolicu na koje utječe jedan od najvećih infrastrukturnih zahvata u Republici Hrvatskoj, tako da na drastičan način mijenja živote ljudi njihovim raseljavanjem i potapanjem

njihovih domova. Tu dolazim do komentara oko „aktivnog građanstva“, koje nije vidljivo u postojećoj inačici rukopisa, a koje će svakako biti vidljivo već po objavi drugoga dijela rukopisa pod radnim naslovom: „Administriranje budućnosti“ – rad nastao iz izlaganja na Godišnjem skupu Hrvatskoga etnološkoga društva 2024. godine u Pazinu, ali i u tekstu o „Nemogućem aktivizmu“ koji prati sudbinu lokalnih građana okupljenih oko kosinjskoga župnika, čijim je predanim i „posvećenim“ radom, profiliranjem kao predvodnika jednoga tipa građanskoga aktivizma, nositelja prosvjedne agensnosti Kosinjana, stvorena posebna vrsta otpora u novoj praksi ekoaktivizma. S ovim je komentarem povezan i komentar recenzenta iz Srbije koji u tekstu primjećuje manjak sadržaja koji bi oslikali globalnu pozadinu egzistencijalnoga i ekološkoga konflikta u Kosinju. Sukob institucija i građana, globalnih vizija zelenoga kapitalizma i nacionalnoga, ali i lokalnoga građevinskoga zelenog poduzetništva velika je tema koju nisam uspjela obraditi ni obraniti na ovom mjestu. Tu, naravno, dolazi do izražaja čitava tradicija kritičkoga mišljenja ekološke humanistike, koju u našoj regiji predvode autori poput Ivana Rajkovića (2022 i 2023), Damira Arsenijevića (2022) i Azre Hromadžić (2024), među ostalima. Promišljanja ekološkoga aktivizma, poput onih radova koji aktivizam u zajednici domišljaju kao aktivizam-iz-nužde (Potkonjak i Škokić 2022), aktivizma siromašnih koji počiva upravo na tvrdnji da je aktivizam ekonomski ugroženih usmjeren protiv ekstraktivizma promaknuo osiromašene dijelove stanovništva u prirodne zaštitnike prirode (usp. Martinez-Alier 2014) te ih smjestio na suprotnu stranu od kapitalista–poduzetnika, koji je vođen novim tipom pohlepe spram prirode opisane terminom grabeža zemlje i resursa, to jest zelenoga grabeža (Djukanović 2022) – samo su neki od niza primjera promišljanja ekološkoga građanstva i novih politika borbe oko uznapredovalih ekoloških konflikata izazvanih zelenom tranzicijom i novim globalnim neoliberalnim investicijskim ciklusom u zelene resurse na periferiji Europe, Latinskoj Americi, Africi itd.

Prije kraja moram još spomenuti nevjerojatno analitičan i intuitivan komentar recenzentice, koji se dotaknuo moralizatorskoga karaktera interpretacija i naracija u rukopisu. Taj sam komentar čitala dvojako. Prije svega, čini mi se da nisam dostatno kritički problematizirala moralni aspekt nekih od naracija, kao ni svoj glas. Tu sam pokušala napraviti malu korekciju u postojećem rukopisu. Drugi je problem bio što je prvotna namjera bila ovaj tekst objaviti u zborniku koji je apelirao na „politiku“ u ime stanovnika Kosinja, ukazivao na nepravdu koja izaziva raseljavanje zbog izgradnje akumulacije. Moj se tekst stavlja na kosinjsku stranu, priključuje se i dijelom iz sasvim osobnih, a dijelom profesionalnih i aktivističkih razloga ogorčenim stanovnicima Kosinjske doline u njihovim pokušajima diskurzivnoga otpora. Zbog toga ovaj tekst možda nije oštar prema baštinskim ili nekritičkim etnonacionalnim argumentacijama koje su se pojavile u okviru diskurzivnoga otpora. To ne znači da one nisu shvaćene kao tip moralnoga pritiska i argumentacije, za kojom se poseže kao jedinim mehanizmom pritiska na etnonacionalne elite izrasle iz ratova devedesetih godina 20. stoljeća na ovom prostoru. Nadala sam se da sam pokazala da je taj tip diskursa bio tek naznačen na periferiji afektivne geografije koja se ocrtavala u kosinjskoj etnografiji zabrinutosti i neizvjesnosti.

Na kraju, možda je najvažnije reći da su recenzenti svojim čitanjem ovoga rada ocrnali obrise knjige u nastajanju. Hvala vam za svaki komentar. Nadam se da sam barem donekle uspjela poboljšati svoj tekst zahvaljujući vašim komentarima. Greške, propusti, promašaji uvijek ostaju samo autorovi, unatoč najboljim namjerama recenzentata.

KRAJOLICI INFRASTRUKTURE U DRUŠTVENIM I HUMANISTIČKIM ZNANOSTIMA

Istraživanja infrastrukturne izgradnje u hrvatskoj etnologiji i antropologiji rijetka su, iako je, od 90-ih godina 20. stoljeća na ovamo, Republika Hrvatska prolazila kroz infrastrukturni i razvojni procvat. Izgradanja mreže cestovnih prometnica, (mega)mosta koji spaja dva odvojena dijela hrvatske državne obale, te puštanje u promet prometne infrastrukture (mreže autocesta) nepovratno su promijenile odnos zajednice spram okoliša, načine kretanja, shvaćanja blizine i daljine, životne i radne prakse te značenja koja se pripisuju prostorima (Jarec i Gulin 2021). Pionirsko istraživanje u području antropologije infrastrukture u Hrvatskoj provela je Morana Jarec. U svojem doktorskom radu, koji je donio rezultate navedenoga istraživanja, Jarec se bavila društvenim učincima infrastrukturnih zahvata na primjerima povijesnih i suvremenih cestovnih prometnica i brane Lokvarke te akumulacije Lokvarsko jezero (Jarec 2021).

Suvremena etnografska i antropološka istraživanja društvenih i kulturnih aspekata razvojnih projekata, posebice ona koja pristupaju problemu iz perspektive moralne ekologije, problematiziraju infrastrukturne projekte kroz njihove učinke generiranja kriza, razvlašćivanja ili umanjivanja i dokidanja prava na korištenje okoliša/krajolika. Ta istraživanja često propituju različite oblike domaćega, ruralnoga ili pak profesionalnoga aktivističkoga i urbanoga otpora infrastrukturnim razvojnim projektima kroz moralnu argumentaciju (usp. Scaramelli 2019). Naglasak se stavlja na svakodnevna iskustva i konflikte nastale uslijed infrastrukturnih projekata. Rodna, klasna, etnonacionalna i razne druge prizme koriste se kao uporišta za kritiku i razumijevanje razarajućih i katastrofičnih učinaka infrastrukturnih projekata na lokalnoj razini, u kontekstu zajednica u kojima se realiziraju takvi projekti. Ta istraživanja pokazuju da su infrastrukturni projekti dio tehnopolitika modernizacije, te da nemaju univerzalnu vrijednost, niti da su jednoznačni za sve njima zahvaćene aktere (usp. Larkin 2013). Promišljaju se negativni društveni učinci velikih, strukturnih, nacionalnih i globalnih razvojnih projekata koji se diskurzivno oblikuju kao projekti napretka, rasta, boljitka. Etnografija infrastrukture i razvoja prati i pokušava razumjeti pozicije osoba i zajednica koje u razvojnim procesima postaju „nužne žrtve za napredak“. Usmjerena je na promišljanje infrastrukturnih i razvojnih projekata u kojima „ekonomski ciljevi zamjenjuju socijalne ciljeve“ (Nader, prema Franquesa 2018:5); „gdje se visokoenergetski modernitet/modernost (eng. *high-energy modernity*) ostvaruje *na štetu* manje razvijenih i kroz ideju o *nužnosti* rasta kao dokaza napretka“ (Franquesa 2018:8, istaknula autorica). Zato su sve češći prigovori i kritike poput onih di Nunzia (2018:1) koji pokazuju da se važnost etnografije infrastrukture i razvoja sagledava u njezinom kritičkom potencijalu jer ukazuje na to da se infrastrukturi treba pristupati

kao kompleksnom fenomenu koji, iako se često promišlja kroz ideje „javnoga dobra“ i „razvoja“, nije univerzalan i apstraktan fenomen, dobar i poželjan za svakoga. Di Nunzio također navodi da je potrebno „političko čitanje“ infrastrukture budući da infrastruktura oblikuje ljudsko iskustvo i na njoj se lome pitanja ostvarivanja građanskih prava (di Nuzio 2018:1). Naime, upravo kroz infrastrukturu u dodir dolaze politička moć, ideje nositelja političke vlasti i korporativni interesi te stanovnici i interesi lokalne zajednice.

Istraživanja velikih infrastrukturnih planova i izgradnji pokazuju da zajednice zahvaćene takvim projektima često organiziraju otpor i da su njihovi naponi praćeni aktivističkom, pravnom, umjetničkom podrškom i suradnjom sa znanstvenicima (usp. Evren 2022:2). Isto tako, dugotrajna istraživanja procesa izgradnje megaprojekata pokazuju da zajednice koja naseljavaju svojevrsna „područja resursa“ često bivaju suočene s argumentacijom o nužnosti „kapitalističkoga razvoja-kroz-destrukciju“.² „Buldožerski kapitalizam“, kao razvojno-investicijski kontekst izgradnje takvih megaprojekata, ne ukazuje samo na spregu kapitala i države već stvara pritisak koji zajednice okreće pragmatičnom prihvaćanju ruynacije koju proizvode infrastrukturni zahvati sada kao „investicijske prilike za svakoga“ (Evren 2022:5–6).

Polazište je ovoga rada u argumentaciji koju pružaju kritički studiji infrastrukture. Oni naglašuju da je potrebno razdvojiti infrastrukturni razvoj i ideje napretka (Harvey et al. 2017). Posvećuju pozornost razlikovanju između konceptualno-analičkoga i empirijsko-etnografskoga aspekta infrastrukturnih projekata, bave se tehnopolitikama infrastrukture, promišljaju odnos materijalnih i simboličkih aspekata infrastrukture, fokusiraju se na infrastrukturu koja određuje tehnološku budućnost te, među ostalim, problematski pristupaju sve vidljivijoj nejednakoj distribuciji dobrobiti vezanoj uz infrastrukturu i infrastrukturne projekte. Kritički studiji infrastrukture učinili su to da glasovi koji se bave

² Turski socijalni i kulturni antropolog Erdem Evren u svojoj najnovijoj knjizi objavljuje rezultate dugoročne studije društvenoga konflikta i kolektivnih akcija vezanih uz stratešku izgradnju sustava riječnih brana, akumulacijskih jezera i megahidroelektrana u sjeveroistočnoj Turskoj, što je prouzročilo masovno razvlašćivanje i iseljavanje stanovništva. Zajednica koju opisuju kao nacionalističku i konzervativnu prolazi periode višegodišnjega otpora kapitalističkim i nacionalnim razvojnim investicijama jer ih doživljava kao vid „graditeljskoga i investitorskoga nasilja“, protiv kojega se sistemski godinama organizirala i opirala u kampanjama protiv iseljavanja. Istovremeno zamjećuje da se nakon dugogodišnjega pravnoga iscrpljivanja takva zajednica prestala opirati u konačnici neminovnom raseljavanju i razvlašćivanju, te mu prišla pragmatično. Ta je zajednica, nakon perioda kolektivnoga aktivizma, zapravo počela ekonomski koristiti razvojne planove i izgradnju. Kritika koju Evren iznosi ponovno pokazuje da je koruptivno-klijentistički razvoj u konačnici prepoznat kao sredstvo kompenzacije te da je taj pristup korišten i od strane stanovnika koji su se susreli s prijetnjom iseljavanja. Najznačajniji uvid Erdema Evrena u dugogodišnjem proučavanju učinaka infrastrukturne izgradnje sadržan je u razumijevanju da se destrukcija i konstrukcija podupiru, a uništavanje i bogaćenje mogu ići ruku pod ruku (usp. Evren 2022:7).

„razvlašćivanjem“ i „raseljavanjem“, kao dvama ključnim obilježjima infrastrukturnoga razvoja, postaju sve snažniji i čujniji. Oni infrastrukturnu izgradnju ne shvaćaju nužno kao razvoj, već kao specifičan oblik nasilja i dominacije, činove nepravde i pojačavanja nejednakosti. Posebnu važnost imaju studije ekološke pravde, koje prate ekološke konflikte izrasle iz velikih razvojnih i infrastrukturnih projekata (usp. Fortun 2001; Tsing 2005). Humanistički ekolozi poput Roba Nixona, tvorca teorije „sporoga nasilja“,³ posvetit će svoje studije razumijevanju socioekoloških posljedica razvoja, odnosno načinima na koje razvoj često ugrožava najsiriomašnije dijelove stanovništva i dodatno produbljuje ekološku ranjivost siromašnih i politički deprivilegiranih. Izgradanja megabrana, kao jedan od vidova sporoga nasilja za koje Nixon tvrdi da – bez obzira podižu li se one logikom „...diktatorskog edikta, slobodnog tržišta, strukturalne prilagodbe, nacionalnog razvoja, potreba udaljenih gradova ili industrije, (...) *raseljava i razmješta ljude* koji su u vernakularnom krajoliku razvili svoj vlastiti prilagođeni, ponekad nesavršen i ranjiv odnos sa potencijalom vode“ (Nixon 2011:18, istaknula autorica). Promišljanja o naličju razvoja otvaraju pitanja poput onoga koje postavlja indijski antropolog Raile R. Ziipaoa, koji se pita: „*Kako je nepravda utjelovljena u infrastrukturi?*“ (Ziipao 2020:5, istaknula autorica). Njegova studija naglasak stavlja na vezu između učinaka koji proizlaze i proizvode se infrastrukturnim razvojnim projektima i zahvaćaju posebno osjetljive, marginalizirane i manjinske zajednice, a osobito ruralne i seoske zajednice kojima je infrastruktura i načinila nepravdu. Ziipaova studija pokazuje da je „unutar razvojnog diskursa infrastruktura uvijek bila *čin nasilja koji se može usmjeravati* u korist ali i protiv zajednica“ (usp. Ziipao 2020: ix, 5, istaknula autorica).

Etnografija infrastrukture i razvoja pokazuje da proizvodnja krajolika napretka i razvoja vrlo često rezultira proizvodnjom „geografije bijede i segregacije“ (di Nunzio 2018:1); svojevrsne geografije otuđenih, otpisanih, izbrisanih i izgubljenih na periferiji „razvijenoga“ svijeta, odnosno unutar nacionalnih granica i njihovih prostornih, ekonomskih, društvenih hijerarhija. Kao takva, ona je jedan od zanemarenih i prešućenih generatora društvenih kriza koje se vezuju uz investitorski i razvojni kapitalizam. Riječ je o specifičnom tipu „stranih investicija“, to jest tijeka globalnoga kapitala koji se usmjerava prema zemljama čiji su prirodni resursi meta zelenoga kapitalizma. Nove ekstraktivne industrije prirodnih resursa koje, usprkos neoliberalnim obećanjima o prosperitetu,

³ Sporo nasilje je „postepeno nasilje koje je nevidljivo i ima odgođeno djelovanje jer se proteže kroz vrijeme i prostor, iscrpljujuće je nasilje, koje se tipično ne doživljava kao nasilje. Nasilje je uobičajeno shvaćeno kao čin koji je ograničen u vremenu, eksplozija, koja je spektakularna i instantno vidljiva. No, potrebno je obuhvatiti drugačiju vrstu nasilja, koje ne bi bilo ni spektakularno niti odmah vidljivo, već postupno i kumulativno, čiji pogubni utjecaji djeluju na različite razine vremena“ (Nixon 2011:2).

često djeluju kao prepreke drugim oblicima gospodarenja, alternativnim ekologijama i ontologijama, te najčešće s njima kolidiraju uzrokujući društvene, ekonomske i ekološke nepravde, povezane su s globalnim investicijskim kapitalizmom i razvojnim zamahom ekstraktivnih industrija (usp. Evren 2022; Kirsch 2014).

ETNOGRAFIJA INFRASTRUKTURE I RAZVOJA KAO ETNOGRAFIJA NEIZVJESNOSTI I ZABRINUTOSTI

Ovaj rad pokušava razmotriti specifični infrastrukturni razvojni projekt i njegove društvene učinke prateći naracije o projektu koje se oblikuju u lokalnoj zajednici. Cilj je rada odgovoriti na pitanje kako stanovništvo kraja koji je ugrožen strateškim razvojnim energetskim planovima reagira, koje diskurzivne strategije upotrebljava u pokušaju da ostvari puno ekonomsko obeštećenje te emocionalnu nadoknadu za gubitak intimnih prostora življenja i rada. Etnografsko istraživanje provedeno za potrebe ovoga teksta tip je dugotrajnoga no *diskontinuirajućega* istraživanja (usp. Franquesa 2018:12–13), odnosno ponavljajućega i *istraživanja-u-tijeku*. Ono podrazumijeva privremene i strateške boravke na terenu te dugo isprekidano trajanje terena na kojem se prati događaje i surađuje s lokalnim stanovništvom u pokušaju da se ostvari uvid u izvedbu infrastrukturnoga projekta koji nepovratno mijenja život stanovnika zahvaćenih infrastrukturnom izgradnjom. Ovdje predstavljeno istraživanje ima obilježja multilokalnoga istraživanja u kojem se etnografski subjekti stavljaju u okvire političke ekonomije razvoja, jer se na jednom lokalitetu povezuje tipično etnografska, jednolokalna i mikroperspektiva s perspektivama svjetskoga sistema (Marcus 1995:10–11). Ono prati društvene učinke infrastrukturnoga projekta Hidroenergetskoga sustava Senj (HES Kosinj / HE Senj 2), koji se sastoji od izgradnje akumulacijskoga jezera s branama Kosinj, Sedlo i Bakovac, injekcijske zavjese te hidroelektrane Kosinj s pratećim objektima, te rekonstrukciju postojeće HE Sklope. Suočena s potapanjem mjesta Gornjega Kosinja, Mlake, Šušnja, Podjelara, zajednica s kojom se surađuje u ovom etnografskom istraživanju zajednica kojima prijete iseljavanje i nestanak.

Kosinjska etnografija konstruira se oko *praćenja* (razvojnoga) *konflikta* i *metafora* (Marcus 1995:10) u društvenom krajoliku Kosinja. Taj etnografski i spekulativno dokumentiran društveni krajolik, koji u jeziku bilježi ali i proizvodi neizvjesnost i zabrinutost, utemeljen je u osjećaju nadolazeće katastrofe. Interes prema društvenom krajoliku oblikovanom riječima čiji učinci proizvode sasvim novi društveni krajolik Na području Kosinjske doline etnografski teren proveden je za sada u dva navrata u ljetnom periodu tijekom kolovoza i rujna 2021., te u periodu 23. – 27. srpnja 2022. godine. Ljetni period terena odgovora povećanoj društvenoj aktivnosti i većem broju stanovnika,

prije svega zbog povratka iseljenika u Kosinj za vrijeme ljetnoga odmora. Etnografski su praćena okupljanja na najvažnije svetkovine u Gornjem Kosinju, kao što su slavlje zaštitnice svete Ane, ali i društveni događaji na kojima se zajednica okupljala kako bi se kolektivno usprotivila početku radova na izgradnji infrastrukturnoga projekta. Ti događaji obuhvaćaju praćenje ekshumacija groblja u Mance Dragi, izradu milenijske fotografije Šime Strikomana i misno slavlje i okupljanje (lok. *zbor*) u crkvi svetoga Ante Padovanskoga, koje je prenosio HRT 12. rujna 2021.⁴

Suočavanje kosinjske zajednice s definitivnošću kraja ubrzale su konkretne pripreme za izgradnju akumulacije te donošenje Odluke Vlade Republike Hrvatske o proglašenju projekta „Hydroenergetski sustav Kosinj“ strateškim investicijskim projektom (29. srpnja 2021.). Taj projekt dio je postojećega (hidroenergetskoga) sustava, ali predstavlja i dio nove energetske zelene tranzicije Republike Hrvatske, u kojem hidroelektrane postaju najvažniji obnovljivi izvor energije (usp. *Poslovni dnevnik* 2022) Vladina Odluka izgradnju HES Kosinj predstavlja kao investiciju „u funkciji gospodarskog rasta“. U Odluci se navodi kao obrazloženje toga projekta kako on nudi „povećanje ukupne proizvodnje električne energije, povećava BDP, tijekom izgradnje koje postoji mogućnost angažmana domaće industrije (najviše građevinskog sektora), zapošljavanje većeg broja ljudi i u tercijarnom sektoru, ne samo tijekom već i nakon izgradnje zbog mogućnosti za razvoj turizma te agrikulturnih djelatnosti“ (*Narodne novine* 86/2021., 29. srpnja 2021). Poput teksta Vladine Odluke, *Studija o utjecaju na okoliš HES Kosinj* (2016) sadržajno se fokusira na pitanja „razvoja“. Pitanja „gubitka“ i „razaranja“ koja se vezuju uz trajnu prenamjenu oko 1055 ha kopnenoga staništa, *Odluka i Studija* adresirale su bez značajnijega promišljanja destruktivnosti investicijskoga zahvata i katastrofe za zajednice koje projektom nepovratno gube svoju društvenu skupnost i okoliš u kojem žive.

Proces koji je započeo davnih 60-ih godina s hidroenergetskim razvojem ličko-senjske regije odredio je sudbinu stanovnika kosinjskoga kraja, prije svega Gornjega Kosinja, koji su desetljećima živjeli u neizvjesnosti. Strah od započinjanja realizacije razvojnoga projekta HES Kosinj, o kojem danas pišem, u kosinjsku je dolinu upisan još od kasnih 60-ih godina 20. stoljeća, kad je u neposrednoj blizini izgrađena akumulacija Kruščica. Obrise toga *života u čekanju* odgođene i neizvjesne izgradnje, te *iskustvu*

⁴ Do sada je obavljeno ekstenzivno istraživanje s nizom aktera koje neće biti predstavljeno cjelovito za ovu svrhu. Intervjui i neformalni razgovori obavljeni su s predstavnikom općine Perušić, voditeljem ekshumacije, predstavnicima Crkve, župnikom, stanovnicima Gornjega Kosinja, koji su se uključivali metodom ulančavanja. Intervjuirani su, među ostalima, i izabrani stanovnici Mlakve, te je obavljen razgovor s parohom, mjerodavnim za mjesto Mlakva. U ovom tekstu nisu uključeni uvidi iz promatranja i praćenja aktivnosti javnih događanja s prosvjeda u Zagrebu, niti dijelovi istraživanja koji se direktno ne tiču teme ovoga rada.

dalekoga iseljavanja, prikazujem u ovome radu. Naracije prikupljene u Gornjem Kosinju govore također o svakodnevici *življenja sa*, od nedavno, *iskustvu sve bližom*, ali ne i *iskustvu bliskom* prijetoj. Pokušat ću prenijeti i analizirati iskustva življenja s konkretiziranim i materijaliziranim učincima započinjanja radova na infrastrukturnom zahvatu HES Kosinj. Iz toga razloga, *suočavanje* s infrastrukturnom izgradnjom (raseljavanjem i razmještanjem) iskazuje se od nedavno u rastu diskurzivno iskazane neizvjesnosti i zabrinutosti koja se može zabilježiti kroz različite tipove naracija krize i katastrofe.

Zajednica neizvjesnosti i zabrinutosti svoje naracije proizvodi iz osjećaja ugroženosti i naslućene blizine socio-okolišne katastrofe. Ona proizlazi iz konflikta između onih koji infrastrukturnu izgradnju sagledavaju izvana, kao ostvarenje općega dobra, i onih koji infrastrukturnu izgradnju sagledavaju kroz prizmu katastrofične promjene koju takva izgradnja unosi u smisleni odnos čovjeka i prirode, društvenu dinamiku postojeće zajednice, ekonomske i kulture prakse u kojima se zajednica ostvaruje. U prijedoru između nacionalnoga kao strateškoga, državnoga i izvanjskoga te onoga osobnoga, domaćega, lokalnoga i unutrašnjega, zajednica neizvjesnosti i zabrinutosti oblikuje narativne argumente otpora kao vrstu diskurzivne mobilizacije.

KAKO JE NEIZVJESNOST I ZABRINUTOST UTJELOVLJENA U INFRASTRUKTURNIM I RAZVOJNIM ZAHVATIMA?

„Oj, Kosinju, žalio te ne bi, da se nisam rodio u tebi.
Oj, Kosinju, dok ti ime traje, čuvat ćemo tvoje običaje!
Ne bih dala svoje kršne Like za dolare cijele Amerike“
(napjev izveden u Kosinju, u ljeto 2021.
povodom okupljanja za milenijsku fotografiju)

U ovoj cjelini predstavljam dijelove istraživanja koji etnografiju infrastrukture i razvoja promišljaju kao etnografiju neizvjesnosti i zabrinutosti. Etnografiju opimjerujem naracijama o Kosinju koje razmatram kao vid diskurzivne mobilizacije. Riječ je o naracijama kojima se artikuliraju negativni društveni i kulturni učinci infrastrukturnoga i razvojnoga zahvata, a koje uporište grade u različitim tematskim motivima. Oni se kreću od motiva nostalgičnoga povezivanja s intimnim krajolikom (djetinjstva), odnosno kulturno-baštinskim kolektivnim krajolikom; oko artikulacije ekonomskoga gubitka i nerazmjernoga obeštećenja; oko razvoja kao prijetnje i oko pitanja nepravde sadržane u nužnosti raseljavanja i razmještanja zbog višega dobra.

Moje terensko istraživanje u Kosinju 2022. godine započelo je već tijekom autobusne

vožnje za Kosinji. Putujem jutarnjim autobusom iz Zagreba za Gospić, dan uoči Svete Ane. Ekipa dokumentarnoga filma, koja već nekoliko dana prati stanovnike, dočekat će me na terenu. Znajući da tako imam osiguran prijevoz iz Gospića do Kosinja, inače gotovo nemoguć pothvat bez organiziranoga vlastitoga prijevoza, putujem manje nemirna. Sjedim do gospođe s kojom započinjem neobavezan sputnički razgovor, kakvi su česti u javnom prometu kada putovanje traje duže i gdje se nelagoda zbog čije blizine često nadilazi prijateljskim i osobnim razgovorima. Upoznajem se sa suputnicom i objašnjavam kamo idem. Gospođa u kasnim pedesetima također se predstavlja i govori mi da radi u Njemačkoj. Ljeta provodi u posjetu obitelji, kod sestre u Gospiću. U autobusnom druženju, u trosatnoj vožnji prema Lici, sugovornica će naznačiti i usmjeriti moju pozornost prema središnjoj temi mnogih kasnijih razgovora koje ću voditi u Kosinju. Iako se razgovor isprva razvija kao reminiscencija o Lici kao regiji, koju je gospođa prije svega smjestila u kontekst rata, propasti industrije, a tek na kraju povezala sudbinu Like i Kosinjske doline, sugovornica će u razgovoru iznijeti snažnu *metaforu nestanka*. „Lika je opora i tvrda zemlja“, „lijep, ali opustošen kraj“, kazuje mi predstavljajući regiju iz koje potječe. „Ličan je uporan i on će, postavi ga bilo gdje, u dvije godine, napraviti *paradizo*“, govori mi s ljubavlju i uvjerenjem. Prostor prema kojem se krećemo, u kojem je nekada živjela, uspoređuje s „otokom koji tone“. „Gledala sam tu emisiju o otoku na Pacifiku“, kaže mi. „On svake godine tone nekoliko centimetara. Stanovništvo gleda... (stanka i šutnja). Ne shvaćam kako gledaju to da polako *nestaje* njihova zemlja?! Mladi su se iselili... Stari ostaju do zadnjeg centimetra...“ (iz razgovora, rujan 2021., istaknula autorica). Objašnjavajući mi svoju povezanost s Likom, ona opisuje svoje osjećaje. Ti mi osjećaji kazuju da, unatoč tomu što sugovornica shvaća da je Lika mjesto različitih vrsta katastrofa – one ratne, ekonomske, depopulacijske, istovremeno prostor s kojim je povezana nevidljivim silama i za koji bi se uvijek „borila“. Za nju biti povezan znači kao i kod Navaro-Yashin „biti afektivno podešen spram krajolika i povijesti (...) (Navaro-Yashin 2012:xii)“. Afektivna geografija u koju sugovornica smješta moj budući teren „(...) djeluje kao kartografija kojom se bilježi istovremenost prožimanja, vanjskog i okolišnog te unutarnjeg, osobnog“ (Navaro-Yashin 2012:24). Pojmovni svijet koji moja sugovornica kreira služi joj kako bi pojasnila afektivnu vezu s prostorom i doživljaj prostora. Moja sugovornica svoj odnos gradi kroz *metaforu sporoga nestajanja*. Neprimjetna, pužuća katastrofa ispisana u materijalnom svijetu koji je okružuje, izazvana ratom, deindustrijalizacijom, odlaskom ljudi, potapanjem, sveprisutna je u njezinoj afektivnoj slici Like.

Kao i kod moje suputnice, koja posredno Liku poistovjećuje s dalekim televizijskim otočnim *paradizom*, Kosinji je „raj na zemlji“ u kojem „oće uništiti“ ljude, i za umirovljenoga prosvjetnoga radnika i jednoga od mojih prvih kosinjskih sugovornika. Kosinji, definiran kao raj, metonimija je intimnoga shvaćanja krajolika. On je vernakularni krajolik u kojem

se proživjelo bezbrižno djetinjstvo i mladost, u koji se upisuju nostalglični osjećaji proteklih vremena sretnoga i bezbrižnoga odrastanja:

„Mami je bilo teško bez struje, *ali nama je bilo predivno*. Bilo nam je prekrasno *kao djeci tu živjeti*. Kupali smo se svaki dan. Mama kaže..., operi suđe, ja kažem 'hoću, hoću', pa ručnik na rame, u sobu kroz prozor i na Liku. Zimski snijeg do trbuha, a mi u kratkim suknjicama, imamo čarapice s elastikom. Svuda smo crvene, pa idemo po golom bregu, pa po brdima, puno djece svuda...“ (opisuju svoje djetinjstvo sugovornice u grupnom razgovoru, istaknula autorica).

Nostalgličnom viđenju Kosinja kao intimnoga krajolika koji je mjesto sretnoga i bezbrižnoga djetinjstva suprotstavljaju se pričanja o Kosinju kao nestajućoj zajednici. U tim je pričanjima Kosinj mjesto usporedbe, trajan reper razumijevanja dobrog i lošega, lijepoga i manje lijepoga, sretnoga i nesretnoga.

Kosinj je intimni afektivni krajolik koji se nostalglično prevrednuje usporedbom s drugim lokacijama, puni iskustvom i značenjima koje su njegovi nekadašnji stanovnici stekli tijekom života, živeći na raznim stranama svijeta. Iseljeni kako bi ostvarili ekonomsku sigurnost, ponekad u inozemstvu, a ponekad samo negdje drugdje u Hrvatskoj, stanovnici Kosinja maštaju o povratku u mjesto odrastanja. Opisujući svoje želje za definitivnim povratkom u Kosinj i javno neslaganje s projektom HES Kosinj, jedna od gospođa aktivnih u pružanju diskurzivnoga otpora, i još jedna od ljetnih stanovnica Kosinja, poput one putnice iz autobusa, navodi:

"Jel ja vam imam kuću na moru, al ja nisam doli. Ja sam ovdje jer ja *želim ovaj mir*. Ovo... Ovo ovdje i volim to. Ja volim, a sad vi pišite kako oćete. (...) E što ćemo. Znete, najviše se voli svoja gruda. Rodna gruda. A kad se ostari, voliš još i više. Dok si mlad, letiš za tim dinarom. Letiš, trčiš. Treba ti. Sad bi ovo, sad bi ono. A kad ostariš... dođeš ovako, sad, u penziju. (...) I u godine kad dođeš, onda shvatiš što je bit života. *Ja nisam za selenje. Ja bi poduzela sve da se ne seli*.

(...) *Nigdje neće dobit to*. Oni misle kak će im biti lijepo. Al neće. Ne znate vi šta znači... (...) Kako su glupi. Nisu oni tuđinu osjetili, pa ne znaju što je to. (...) Ja velim, ovako, da mi obložidu (pokazuje dlanom kao da lijepi nešto po zamišljenoj površini zida) ... moju kuću, moju zemlju sa eurima, meni ne bi bilo drago. Ne!"

Ovo je svjedočanstvo tip intimnoga diskursa koji se temelji na životu izvan Kosinja,

u kojem se Kosinj doživljava kao mjesto u koje se želi ili se željelo, ali se ne može vratiti. Oblikovan kao mudrost temeljena na iskustvu *života u tuđini*, na iskustvu *života izvan intimnoga* krajolika, gornji iskaz progovara iz pozicije dvostrukoga gubitka. Prvom, neosvijetšenom – tijekom radno aktivnoga životnoga perioda u kojem materijalno i novac predstavljaju osnovu egzistencije i najčešći razlog iseljavanja – u kojem se prvi put izgubilo dom i vezu s njim. I drugom, osviještenom gubitku, vezanom uz nemogućnost povratka u Kosinj, koji se događa u starijoj dobi, nakon što se osobne vrijednosti postavljaju u nove hijerarhije u kojima intimni krajolik Kosinja postaje značajniji od materijalne probitačnosti i ekonomske sigurnosti važne za period srednje životne dobi. U usporedbi dviju naracija pokazuje se da je gubitak intimnoga krajolika Kosinja nerazmjern dobitku od obeštećenja, odnosno da se intimni i simbolični krajolici teško mogu uparivati s financijskim dobitkom. Kako kazuje gospođa, „letanje za dinarom“, „svi euri ovoga svijeta“ ne mogu nadomjestiti mogućnosti da se čovjek negdje može vratiti, odnosno, ne nadomještaju nepovratni gubitak intimnoga krajolika. Sparujući „osjećaj života u tuđini“ i „rodnu grudu“, sugovornica podvlači shvaćanje potapanja kao nepovratno raskidanje veza s intimnim krajolikom. Veze s intimnim krajolikom započinju u djetinjstvu, u starijoj se dobi ostvaruju kroz nostalgiju za povratkom, a završavaju čovjekovim prirodnim krajem i odlukom o mjestu posljednjega počivališta. Upravo je tako moja kosinjska sugovornica u šetnji donjim grobljem naglasila: „I kad se vratim, najrađe bi da me ode pokopaju, al zabranjeno je!“.

Sličan tip naracije, koja važnost Kosinja izmješta iz intimnoga iskustva odrastanja u šire, kolektivno i društveno shvaćanje važnosti Kosinja, gradi se oko nacionalnih kulturnih hijerarhija. Temelji se na pripisanoj ulozi Kosinja u nacionalnim i historijskim naracijama o početcima tiska kao dokazima kulturnosti i pismenosti.

„Karta Gutembergova iz 1483., Kosinj je i to! Nije Kosinj ovo jada i bijede što je ostalo. Mali ljudi kojima je cilj preživljavanje. Ne moš ga [„maloga čovjeka“] krivit. Njega zanima kako će platit režije. A mi ovdje imamo koljevku europske kulture... A neko misli [država/vlast] da ćemo s toljagama izać.“ (penzioner, povratnik u Kosinj)

„Toliko o postupku naše države s jednim mjestom koje svakog putnika *osvaja svojom iskonskom ljepotom, nezagađena i čista dolina*, pogodnost kojom se malo koji dio našeg kontinenta može pohvaliti. Na početku prošlog stoljeća živjelo je u toj dolini oko dvanaest tisuća ljudi. Destinacija koja je imala puno potencijala za razvoj, zbog svoje *netaknute prirode, svoje ljepote, bogatih povijesnih, kulturnih i arheoloških nalazišta*. (...)“

“Nedopustivo je ponašanje nadležnih prema ljudima koji tamo žive, ali i prema mjestu koje ima značajne kulturne i povijesne vrijednosti. Svoje emocije ću ostaviti sa strane, iako je to jako teško... Što Kosinjane frustrira i ljuti.“ (N. Š, fb pismo upućeno istraživačkoj emisiji Nove TV – Provjereni).

Kulturno-baštinske i okolišne naracije, koje nose argumentaciju dugoga trajanja, uljudnosti, značenja Kosinja za nacionalnu i svjetsku kulturu pisma i knjige, očuvanosti prirodnoga okoliša, u kojima se lik Kosinjanina iskazuje kao kultiviran, urban, „dio kulture“, i dionik prirode, nasuprot shvaćanju o perifernom položaju zajednice na margini kulturnoga i razvijenoga svijeta, „tamo nekoga“, gotovo divljega čovjeka, koji „izlazi s toljagama“, odgovara drugom tipu naracija u diskurzivnoj mobilizaciji.

Naracije neizvjesnosti i zabrinutosti proizlaze također iz poništavanja predvidev budućnosti i nerazumijevanja razloga potapanja i katastrofičnoga događaja koji slijedi, te se hrane sumnjom o dobroj namjeri i potrebi za izgradnjom akumulacije. One su odraz *politike afekta* u kojoj afekt „proizlazi iz modusa upravljanja zemljom i ljudima“ (Navaro Yashin, prema Škrbić-Alempijević et al. 2016:75). Oblikovane kao naracije o ekonomskom gubitku, nepravičnom obeštećenju, naracije o razvoju kao nepoznatoj i neshvaćenoj prijetnji, odnosno naracije o (ne)pravdi, čine „zbor obespravljenih glasova nekih začuđenih i suučesničkih, a drugih neustrašivih, u njihovom protivljenju, a opet svi zajedno nadmudrenih (...)“ (Nixon 2011:74). Teme „u potpunosti neshvatljivog interesa“, „nerazumijevanja“, nerazmjera troška i koristi, „nepovjerenja“ samo su neke od tema koje obilježuju treću veću cjelinu naracija koje tvore sredstava diskurzivne mobilizacije. U tim se naracijama blisko povezuju visoka politika i ekonomski interesi korporacija te građevinske i neke nepoznate elite.

„To je stvarno *jedan drugi interes* radi čega oni nas tope. Ja znam da sad naroda nema al za to su sve *oni krivi*. A općina Perušić s tin oće nešto, a ja ne znam što. Sad kad počnu ove jesenje kiše, onda *oni tu vodu neće* da pušte nego zadržavaju tako da oni nama pokažedu kako se Kosinj mora seliti radi vode. Ovo tlo. Ovo Kosinjsko tlo, to vam je sve šupljo. *Njima će* trebat više betona da to za-zabetoniraju za tu branu, negoli što ćedu uložiti beton u samu branu.“ (penzionerka povratnica)

„Na kraju će nam se desiti da tu nasele Afganistanci. Nas su izgurali... U tu vodu ne može ni'ko osim ribe! A naši ljudi će otić'. Tko je kriv? Mi smo sami krivi! Da su ljudi jedinstveni, složni, čvrsti u tom – neće se potopiti!“ (penzioner vikendaš)

Gornjim rečenicama izrečen otpor protiv izgradnje brane proizašao je iz dosadašnjega iskustva dugotrajne privremenosti i života u čekanju *potapanja*, koje se nikad nije dogodilo. Suočeni s bliskom i realnom opasnošću preseljenja, početkom radova na pripremi infrastrukturnoga zahvata, procesom izvlaštenja i dalekoga, ali sada iskustvu sve bližega, potapanja, sugovornici istraživanja tijekom 2022. godine u središte iskaza stavljaju neshvatljivost događaja koji im slijede i s kojima se suočavaju. U razgovoru pred crkvom sv. Ante dvije Kosinjanke i svećenik sa mnom dijele zabrinutost o budućnost koja im prijete: „Zamisli da neko potopi crkvu? To ne more bit! A oni će je potopit“, kaže svećenik. „Ja isto ne vjerujem da ga jednom [Kosinj] neće biti. I, isto, vjerujem svetom Anti, da će nam nešto izmoli. I da se neće potopit!“, klimajući glavom dodaje jedna od dviju gospođa s kojima sam došla pozdraviti svećenika. Slažući se s njom, druga izjavljuje: „Dok ne pušte vodu, ništa ne vjerujem... Ja ne vjerujem dok voda neće na vrata Svetoga Ante.“

Osjećaj nevjerice i zabrinutosti zbog prijetnje potapanjem, kao i afektivni zagovori zaštitnicima svetomu Anti i svetoj Ani, rasli su kako su se približile aktivnosti početka realizacije projekta. Naracije neizvjesnosti i zabrinutosti u Kosinju prisutne su i potiskivane godinama, prema kazivanjima sugovornika. Nejasne i daleke uzroke stanja neizvjesnosti, kojima je doprinosila desetljećima duga, ali i netransparentna politička i administrativna uskrata prava na priključenje na vodovod, uskrata izdavanja građevinskih dozvola za uređenje kuća i izgradnju novih kuća, opisuje mi starija sugovornica: „To su vikali da se kuće ne gradu!“ Unatoč toj, među stanovnicima poznatoj zabrani, u svakodnevnom praksama življenja-s-oblicima-sporoga-nasilja, među stanovnicima Kosinjske doline razvijale su se taktike svjesnoga zaobilaženja, ignoriranja i spontanoga opiranja administrativnim preprekama. Nemoćni pred uskratama dozvola i odbijenicama za izgradnju i dogradnju obiteljskih kuća, za priključke na struju; ljuti zbog izostanka šire vodovodne mreže, stanovnici Kosinjske doline su „samo živili“. Ponekad je to značilo da se rublje pralo kod susjeda koji ima hidrofor i vodu iz zdenca kojom napaja mašinu za rublje. Ponekad je to značilo ignoriranje strateških planova, i inače dalekih i sporih u realizaciji, zanemarivanje službenih krajolika moći koji su presezali nad kosinjskom svakodnevicom. Uz nepostojanje telefonske infrastrukture, i dan-danas slabi signal telefonije, zapuštenost prilaznih cestovnih prometnica, ukinute linije javnoga autobusnog prijevoza, gašenje institucija, političku netrpeljivost, Kosinjani okupljeni jedne ljetne večeri „u srcu Kosinja“ - u neformalnoj gostionici *Kod Čopića*, koja svako ljeto otvara vrata malobrojnima stanovnicima, „vikendašima“ i „sezonskim povratnicima“ – pretresaju „za mene“, istraživačicu i novu u Kosinju, sve razloge propasti. Večernje druženje *Kod Čopića* pruža priliku za kolektivno razmatranje i komentiranje dnevnih događaja, osvrt e i pozicioniranje spram starih, prošlih, sadašnjih i novih oblika sporoga nasilja kojima

su Kosinjani sustavno izlagani. Objašnjavaju mi tako da je u pozadini svega politička netrpeljivost „nekadašnjih političkih prvaka“ iz regije usmjerena prema Kosinju, odnosno da je na djelu sustavno kažnjavanje: „To je bila politička volja“, „To su domaći političari“; „To nisu ništa ulagali“; „Politika i Perušić!“, govore mi. Za neke je potapanje rezultat loše suvremene politike i političkih stranaka na vlasti. Za sve je izgradnja infrastrukturnoga projekta odluka koja dolazi izvana, od onih koji imaju moć, koji su bili dio politike razvoja u Jugoslaviji, a danas u Hrvatskoj, odnosno odluka *graditeljske mafije* bliske današnjoj vlasti, jer „Likom vladaju kamiondžije i gostioničari; a On jedva čeka da počne graditi!“, kako ljutito navode sugovornici. Tom su rečenicom opisali svoje intimno shvaćanje sprege lokalne politike, političara i građevinskih poduzetnika s jedne strane, i nacionalnih investitora te politike s druge strane. Spregu pri tome definiraju isključivo kao mehanizam kojim se otvaraju prilike za bogaćenje neimenovanoga drugoga izvanjskoga Kosinju.

Shvaćanje o postojanju zabrane izgradnje duboko je ukorijenjeno, podjednako kao i osjećaj da se tehnopolitikama razvoja teško i nemoguće oduprijeti: “Do '68 mogo si graditi kuću i staru kuću prepravljat al dalje više ništa. Nije dalo. Ne da. Moreš radit, al nemaš pravo. Ka i sad! Ko će dobit novac?; Kaki će novac dobit? Pitaj Boga dragog. Ko je legaliziro?!... A ko nije? Doć će buldožer i rušit.”

Sažimajući iskustva ljutnje i nepravde Nada Š., porijeklom iz Kosinja, u javnom postu na Facebooku navodi:

„Šezdesetak godina govori se o drugoj hidroelektrani na rijeci Lici, nakon Kruščice. Isto toliko Kosinjani su kažnjavani, ni sami ne znaju zašto. Nisu si mogli stvoriti život kakav su željeli, nisu mogli dobiti građevinske i lokacijske dozvole za bilo kakvu gradnju. U infrastrukturu se nije apsolutno ništa ulagalo. Ljudi su odlazili trbuhom za kruhom. Ono malo ljudi što je tamo ostalo stvorili su kakav takav život i *unatoč svemu ne žele ga mijenjati i ostaviti svoj Kosinji, no ipak će morati.*“ (Nada Š., istaknula autorica).

Život u sjeni početka gradnje infrastrukturnoga zahvata obilježen je dugotrajnom privremenošću življenja između najave izgradnje i njezine realizacije. Pokušavajući mi objasniti veliku nesigurnost koju je proizveo početak zahvata 2020-ih, mlada gospođa koja je u Kosinju trajno nastanjena, govori: „Anketa [je] prošla prošle godine (2020, op. autorice). Pitali su nas 'želimo li zemlju ili novac.'“ No naglašava da im „nitko nije rekao da će to *stvarno biti*“. „Ubija ta ... neizvjesnost. Neizvjesnost“. Nakon toga se zamisli i zašuti. Kada nastavi govoriti, nakon par minuta tišine, u kojoj kao da ne primjećuje da se još uvijek nalazim u njezinoj kuhinji, govori: „Jučer je jedan mlađi čovjek opet rekao da od toga neće biti ništa. A oni [tvrtka za ekshumacije] opet kopaju to groblje“. Ove naracije zabrinutosti i neizvjesnosti praćene su najčešće osjećajem nepravde i stvaranja nejednakosti. „Ja

krenem neka j radit, a oni vele 'topiš se! Pa već pedeset godina se topi!', reći će mi zagrebački Kosinjanin. Pritisnuti blizinom zahvata stanovnici kao da se okreću k očajnom zazivanju barem neke jasnoće i definitivnosti, uključivo kraja, rečenicama poput: „Dajte već jednom poplavite“. Takvim se rečenicama predstojeća katastrofa pokušava pojmiti i završiti, a neizvjesnost vremenski obuhvatiti i odrediti te razumski razgraničiti na život do, tijekom i poslije katastrofe. Taj kraj dugotrajne privremenosti sazdan od nejasnoga iščekivanja katastrofe, paradoksalno, postaje i zazivani agonijski kraj, jer prekida stanje trajne zabrinutosti i neizvjesnosti. Njime neizvjesna katastrofa postaje izvjesna točka kraja, ali i novoga početka nad kojim ne visi trajna nepoznanica. Prisdjećajući se davnih 60-ih i izgradnje nedaleke akumulacije Kruščica, starija stanovnica navodi da je i tada logika bila ista:

„Onda je bilo, ka i sad tu... Ko se nije da... Ko se, vrag, s rogatim bo...
Loše su prošli! Ko je pristal, dobro je (su) prošli... Otišli u Zagreb, livo,
desno. Ljudi su dobili novac i otišli su!“ (starija žena, stanovnica Kosinja,
iz intervjuja 2021.)

Poučena tim davnim iskustvom i intuitivnim strahom od institucija, države, jačega, sugovornica nastavlja:

„Ja pitam [sumještanima]: Ti se seliš? On već sve iz kuće izvukao (...). Rekli su mu: 'Vi uzmite pokretnine i nosite. *Kad dođe se vrime*, veli, *mi ćemo rušit!*'. I čovjek došo tu, i njegova žena i tako meni pričaju!“... „Mi [sugovornica i muž] se s ljudima [investitorima] nećemo borit. Što nam dadu, dadu! Što mi možemo?! Daćedu mi, valjda, za kuću napravit (...).“ (ibid.)

Gornja naracija koja o (ne)pravdi govori iz pozicije slabijega, očekujući neko obeštećenje i uzdajući se u adekvatno namirenje, rijedak je tip govora u Kosinju. Naracije gorčine i ljutnje, koje će stanovnici Kosinja dijeliti sa mnom tijekom 2021. i 2022. godine, počele su jasnije ocrtavati tada već sasvim izvjesnu i blisku budućnost infrastrukturnoga zahvata, početak gradnje tunela, proboje cesta, geodetske premjere, izlaske procjenitelja, izvlaštenja i prve isplate. Ljutiti zahtjevi za pravdom i pravičnom nadoknadom postaju dio svakodnevice:

„Kad te tjera sa ognjišta tvog, to treba platit! Župnik se bori za to. Jeste li bacili oko na neku nekretninu? Jedna ovakva kuća je 110 tisuća eura. Sad su se te nekretnine podigle. Sve to potiče ta selidba. Ovdje je kvadratni metar 300 eura, a u Gospiću 800. Mi ćemo odavde otić teška sirotinja. Pa ne tražim ja da se selim. Di je duševna bol, napuštanje ognjišta? Neću bez odvjetnika ništa. Ljudi se bore radi cijene. Danas ljudi pričaju da je 12 kuna kvadrat. To

nema šanse! Nek daju...državni proračun!“ (penzioner)

„Oni – su umreženi Od suca, policije... To je HDZ, oni su se obezbjedili u deveto koljeno. Nije to samo tu, nego u cijeloj državi. I to sad? To je politika. Nisu ništa ulagali 18 godina. To su domaći političari.“ (stanovnik Kosinja, posjetilac gostionice *Kod Čopića*)

Opisujući u prosvjednoj noti, upućenoj televizijskom istraživačkom serijalu *Provjereno*, svoju ljutnju izazvanu neizvjesnošću i nepravdom, iznevjerenim očekivanjima, gospođa Nada ukazuje na jaz između periferije i centra, nositelja moći i ljudi ekosistema i sistemski zanemarenih:

„Iz Vlade i HE-e nitko nikada nije stupio u kontakt s Kosinjanima (bar s onima koji tamo žive). Vjerujete li vi da mi ne znamo ništa o provedbenom tijeku toga projekta? Iz medija smo saznali da će Kosinjska dolina biti potopljena 2024. g.“ (Nada Š.)

Preseljenje i potapanje kao socijalno i političko pitanje koje proizlazi iz najave infrastrukturnoga projekta zapravo postaje centralno pitanje diskurzivne mobilizacije. „Mi nemamo nikakvih prava, vi odlučujete o nama“, reći će penzionerka u prijenosu Drugoga zбора građana, na nezavisnom kanalu TV Loki, koji prati događanja u Ličko-senjskoj županiji. Ta neizvjesnost i s njom vezana zabrinutost, koje se iz nostalgije pretvaraju u ljutnju i strah, proizlaze prije svega iz razarajućega efekta infrastrukturne izgradnje koja se Kosinjanima nadaje kao nerazumna politička odluka, nejasni razvojni i strateški cilj s kojim se Kosinjani intimno ne poistovjećuju, već ga doživljavaju destruktivnim za osobni razvoj, susjedstvo i zajednicu. „Što ćeš kad čovjek kaže 'moja zemlja nema cijenu'? Nisu u pitanju milijuni, dijamanti, zlato. To ne igra. Mi ne pitamo za cijenu! Ja ne želim da me maknu! Mene ostavite ovdje!“, zaključit će ljutiti penzioner na ulazu u groblje u Mance Dragi, ostrašćen oko preseljenja pogrebnih ostataka i „brisanja“ traga Kosinjana iz kosinjske zemlje.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA – INFRASTRUKTURNI ZAHVATI I RAZVOJ KAO RASTAKANJE ZAJEDNICE

„Nema više susjeda. Svak će otić na svoju stranu i nikad se više neće vratit kući svojoj. I kad te tjera sa ognjišta tvog, to treba platit.“
(stanovnik Kosinja, iz intervjuja 2021.).

Ideja o nužnosti razvoja i s njim povezane dobrobiti koju donose velike infrastrukturne investicije i projekti (vrlo često pojmovni parnjaci) ovdje se razmatra kritički te kroz značenje koje im pripisuje lokano stanovništvo. Ovaj rad pokušao je zahvatiti otpor-u-nastajanju kroz diskurzivnu mobilizaciju, što se može čitati i kao korektiv univerzalnoj ideji dobrobiti koju donosi državna strateška investicija i s njom povezan razvoj. Osujećeni u snažnijem kritičkom propitivanju projekta, prije svega zbog njegove dugotrajne nevidljivosti i spore odnosno višefazne izgradnje, stanovnici Kosinjske doline i, najglasniji među njima, stanovnici Gornjega Kosinja najnovije događaje doživljavaju kao nasilje oko kojega, među ostalim, izgrađuju diskurs zabrinutosti i neizvjesnosti. Taj je diskurs tip tihoga, u govoru sadržanoga, otpora koji se domišlja različitim argumentacijskim sadržajima i tropima. Iako često praćen moralizatorskim idejama, koje čine i etnonacionalni argumenti o izdaji, napuštanju, te nostalgično ekološki argument, taj se diskurs ipak većinom oblikuje kroz ispisivanje intimnoga afektivnoga krajolika gubitka. Njega također čine naracije o poništavanju kolektivnoga kulturnoga i društvenoga krajolika, naracije o uništavanju ekosistemske održivosti života i rada u Kosinjskoj dolini; naracije o nepravdi prouzročenoj neadekvatnim financijskim obeštećenjem. On kontinuirao kao intimno shvaćen odnos s društvenim krajolikom ugroze. U intimnom krajoliku, koji nosi i preslikava sve odlike društvenoga krajolika, nasilje se očituje kroz naracije o gubitku i prisili na prekid materijalne i čuvstvene relacije spram krajolika. Taj krajolik se pojavljuje u naracijama kao nasilje nad intimnim biografijama, kao dio imaginarne društvene kartografije: istovremeno individualni i grupni, postojeći i zamišljen, stvarni i svakodnevni, književni, povijesni, baštinski, prošli, sadašnji i budući. No suština afektivne subjektivacije ostvaruje se u kontinuitetu intimnih prorada značenja kao reflektivni i čuvstveni odgovor na podražaje iz okoline (Škrbić Alempijević et al. 2016:75).

U etnografiji infrastrukture i razvoja, infrastrukturu se može promatrati ako je propitujemo kao modernizacijski projekt koji prati vjera u napredak i razvoj te ideja opće dobrobiti. To je, naime, čest diskurzivni okvir koji koriste investitori i planeri infrastrukturnoga razvoja (bilo privatni, ili državni, ili partnerski). No učinci se danas sve češće razmatraju kroz naličja razvoja. Ona se iskazuju u borbama za moć, reprodukciji asimetričnih odnosa, proizvodnji različitih konflikata oko interesa centra i periferije, države, lokalne

samouprave i lokalne zajednice. Ovaj rad pokazuje da načini na koje projekte i razvoj konceptualiziraju investitori i planeri i načini na koje ih razumije lokalno stanovništvo – nisu podudarni. Dapače, sve je jasnije da velike investicijske i infrastrukturne zahvate, kao i diskurs razvoja, treba ozbiljno propitati, budući da izazivaju snažne prijepore. Takvi prijepori nastaju zato što veliki investicijski projekti pojačavaju postojeće ekonomske hijerarhije i produbljuju društvene nejednakosti, kako to pokazuje kosinjski slučaj.

Snažna kritika zahvata usmjerenih na izvlaštenje i time razvlaštenje zajednica od njihove zemlje, kritika koja problematizira neadekvatne kompenzacije vezane uz prakse izvlaštenja, kritika tehnološkoga i energetskoga moraliziranja, kritika zahtjeva za maksimiziranjem upotrebe zemlje, kritika financijalizacije – često se u literaturi povezuje s kolonijalnim praksama (usp. Liboiron 2021). Takvi zahvati često podrazumijevaju prakse političke i ekonomske dominacije (ibid.:79). Oni podrazumijevaju i nasilje, jer infrastruktura i razvoj često prikraćuju i dominiraju određene ljude, grupe, zajednice u njihovu odnosu spram okoliša, redovito one slabije (Rodgers i O'Neill 2012:403–405). Infrastrukturna izgradnja, investicije, megaprojekti – pojave su koje generiraju društvenu i kulturnu dobrobit, ali i neizvjesnost i zabrinutost, te negativno utječu na održivost lokalnih zajednica. One ponekad, kao u slučaju Kosinja i Kosinjana, djeluju razarajuće na zajednice i proizvode nove biografije bespomoćnosti, koje izrastaju iz sporoga nasilja povezanoga uz infrastrukturni razvoj i s njim srasle asimetrije u moći.

Financiranje

Rad je nastao u sklopu projekta *Poetike i politike etnografije danas* kojeg financira Europska unija – NextGenerationEU, te u sklopu institucijskoga istraživačkoga projekta *Postindustrijski krajolik: ekološka nepravda i infrastrukturno nasilje* kojeg financira Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- ARSENJEVIĆ, Damir. 2022. „Waste Colonialism in Bosnia and Herzegovina: The War-time Logic Continues“. *Lefteast.org*, 4. siječnja 2022. URL: <https://lefteast.org/waste-colonialism-in-bosnia-and-herzegovina-the-war-time-logic-continues/> (pristup 1. 2. 2023.)
- DI NUNZIO, Marco. 2018. „Anthropology of Infrastructure“, *Governing Infrastructure Interfaces - Research Note 01*. London: London School of Economics and Political Science. URL: <https://www.lse.ac.uk/Cities/publications/working-papers/Anthropology-of-Infrastructure> (pristup 1. 3. 2023.)
- DJUKANOVIĆ, Nina. 2022. „Green are Fields, not Mines“: *The Case of Lithium Mining and Resistance in Serbia*“. Magistarski rad. Oxford: University of Oxford. URL: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:8f16aea7-62f7-4ff1-8b25-8a9c3ed31f7c> (pristup 31. 10. 2023.)
- EVREN, Erdem. 2022. *Bulldozer Capitalism. Accumulation, Ruination, and Dispossession in Northeastern Turkey*. New York – Oxford: Berghahn.
- FRANQUESA, Jaume. 2018. *Power Struggles. Dignity, Value, and the Renewable Energy Frontier in Spain*. Bloomington: Indiana University Press.
- FORTUN, Kim. 2001. *Advocacy after Bhopal. Environmentalism, Disaster, New Global Order*. Chicago – London: Chicago University Press.
- HARVEY, Penny, Casper BRUUN JENSEN i Atsuro MORITA. 2017. „Introduction. Infrastructural Complications“. U *Infrastructures and Social Complexity. A Companion*, ur. Penny Harvey, Casper Bruun Jensen i Atsuro Morita. London – New York: Routledge, 1–26.
- HROMADŽIĆ, Azra. 2024. *Riverine Citizenship. A Bosnian City in Love with the River*. Budapest – Vienna – New York: Central European University Press.
- KIRSCH, Stuart. 2014. *Mining Capitalism. The Relationship between Corporations and Their Critics*. Oakland: University of California Press.
- LARKIN, Brian. 2013. „The Politics and Poetics of Infrastructure“. *Annual Review of Anthropology*, vol. 42:327–343. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092412-155522>
- LIBOIRON, Max. 2021. *Pollution is Colonialism*. Durham – London: Duke University Press.
- JAREC, Morana. 2021. *Infrastrukturni projekti i društveno-kulturno oblikovanje prostora u Gorskom kotaru*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. URN: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:844484>
- JAREC, Morana i Valentina GULIN ZRNIĆ. 2021. „Kinematop. Ceste i stvaranje značenja kretanjem“. *Narodna umjetnost*, vol. 58/2:7–27. DOI: <https://doi.org/10.15176/vol58no201>
- MARCUS, George E. 1995. „Ethnography in/of the World System: The Emergence of

- Multi-Sited Ethnography". *Annual Review of Anthropology*, vol. 24:95–117.
DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.an.24.100195.000523>
- MARTINEZ-ALIER, Joan. 2014. „The environmentalism of the poor". *Geoforum*, vol. 54:239–241. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2013.04.019>
- Narodne novine* 86/2021, Zagreb, 29. srpnja 2021. „Odluka o proglašenju projekta 'Hydroenergetski sustav Kosinj' strateškim investicijskim projektom Republike Hrvatske", URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_07_86_1590.html (pristup 15. 10. 2023.)
- NAVARO-YASHIN, Yael. 2012. *The Make-Believe Space. Affective Geography in a Postwar Polity*. Durham – London: Duke University Press.
- NIXON, Rob. 2011. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge – London: Harvard University Press.
- Poslovni dnevnik* [PD VL native tim], 5. svibnja 2022. „HEP predvodnik zelene tranzicije Hrvatske". URL: <https://www.poslovni.hr/domace/hep-predvodnik-zelene-tranzicije-hrvatske-2-4335785> (pristup 31. 10. 2023.)
- POTKONJAK, Sanja i Tea ŠKOKIĆ. 2022. *Gdje živi tvornica. Etnografija postindustrijskoga grada*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- RAJKOVIĆ, Ivan. 2022. „The People against Rio Tinto: Three Ecopopulist Lessons for the Balkan Left". *Lefteast.org*, 19. travnja 2022. URL: <https://lefteast.org/people-against-rio-tinto-three-ecopopulist-lessons/> (pristup 1. 2. 2023.)
- RAJKOVIĆ, Ivan. 2023. „Whose Death, Whose Eco-Revival? Filling In While Emptying Out the Depopulated Balkan Mountains". *Focaal: Journal of Global and Historical Anthropology*, vol. 96:71–87. DOI: <https://doi.org/10.3167/fcl.2023.960106>
- RODGERS, Dennis i Bruce O'NEILL. 2012. „Infrastructural violence: Introduction to the special issue". *Ethnography*, vol. 13/4:401–412.
URL: <http://www.jstor.org/stable/43497506>
- SCARAMELLI, Caterina. 2019. „The Delta is Dead. Moral Ecologies of infrastructure in Turkey", *Cultural Anthropology*, vol. 34/3:388–416.
DOI: <https://doi.org/10.14506/ca34.3.04>
- Studija o utjecaju na okoliš HES Kosinj. Sažetak Studije*. 2016. Zagreb: HEP.
- ŠKRBIĆ-ALEMPIJEVIĆ, Nevena, Sanja POTKONJAK i Tihana RUBIĆ. 2016. *Misliti etnografski. Kvalitativni pristupi i metode u etnologiji i kulturnoj antropologiji*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF Press – Hrvatsko etnološko društvo.
- TSING, Anna Lowenhaupt. 2005. *Friction. An Ethnography of Global Connection*. Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- ZIIPAO, Raile Rocky. 2020. *Infrastructure of Injustice. State and Politics in Manipur and Northeast India*. London – New York: Routledge.

Infrastructure as Crisis and Violence – Ethnographies of Uncertainty and Worry in the Kosinj Valley

Sanja Potkonjak

The paper deals with the infrastructural project of the construction of the HES Kosinj reservoir lake, which it examines as an example of developmental violence. Using insights from the ethnography of infrastructure and development, the paper aims to answer the questions of how infrastructure generated uncertainty and worry in the Kosijska Valley community. The paper considers different types of discursive mobilization that articulate the negative social effects of infrastructural interventions. They point to the fact that development has its flip side, which is manifested in the production of social conflicts and the reproduction of asymmetric relations between the center and the periphery, the state and the local community. The work is based on ethnographic research with the community, which includes interviews, participation in protest activities and public events and gatherings in the community's social calendar.

Keywords: *ethnography of development and infrastructure, ethnography of uncertainty and concern, discursive mobilization, reservoir, Kosinj*

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)